

DALSLAND

LANDETS ALLMÄNNA BESKAFFENHET. Detta landskap begränsas i öster af Wenern, och i vester skiljes det från hafvet af Bohuslän och en kil af Norrige. I norr gränsar det till Wermland, och i söder till Bohuslän och Westergötland. Provinsen är en bland de minsta i Sverige, med endast 38 kvadratmils areal. Dess största längd är 9 och bredd 5 mil.

Östra delen af provinsen, eller kusten längsefter Wenern, utgöres af slättland. Denna slätt sträcker sig dock ingenstädes serdeles långt in i landet. I norr upptager den 1/2 till 1 mils bredd, och visar endast här och der uppstigande, föga sammanbundne kullar. Denna landform fortsätter söderut till 1 1/2 mil nedanför Åmål eller 1/2 mil nedom Torpane gästgifvaregård, der den afbrytes af några långa bergsträckningar, som under namn af Ånimskogsbräcken och Köpmannefjell inskjuta från provinsens bergland, och gå nästan ända till Wenerns strand. Utmed sidan af sjön Ånimmen, framåt Köpmannebro, är landytan, ehuru i det hela låg, fördelad i små parallela bergåsar af 30 till 50 fots höjd, löpande med flera krökningar från norr till söder. Ju längre i vester, eller ju aflägsnare från Wenern dessa åsar äro, ju mera höja de sig, och äro redan vid Fröskog, 1 1/8 mil vester om Torpane, temligen ansenliga. Ungefär 1/2 mil söder om Köpmannebro upphöra åter alla bergkullar, och ett alldeles horisontelt plattland, kalladt Slätt-Dal, vidtager, som utgör provinsens största slätt, och sträcker sig i söder 1/2 å 3/4 mil nära Wenersborg, samt begränsas i vester af en tvär bergås, det så kallade Kroppefjell. På denna slätt äro till och med lösa stenblock sällsynta, och infinna sig ej i vanlig mängd förrän kring Frennefors kyrka, der äfven små gneiskullar uppträda, som söderut, i grannskapet af Wenersborg, blifva allt resligare.

Vestra delen af provinsen utgör ej bergland till hela sin sträckning, utan blott dess norra och största del. Södra gränsen af detta Dalslands egentliga bergland kan antagas sträcka sig från nedre spetsen af Stora Lee till vester om Ifvägsjöns södra ända. Denna del af landet består af höga bergsträckor, som emellan sig bilda större och mindre dalar. De högsta kullarne hafva dock ej mer än 700 å 750 fots höjd öfver hafsytan. De äro ofta nära hopträngda med sammanstötande rötter, utan egentliga dalgångar. Mellanrummen äro då vanligen upptagne af kärr eller bäckar; och höjderne i allmänhet öfvervexte med sköna skogar. - Södra Dalsland deremot, bestående af Wedbo härads sydligaste del och hela Walbo härad, är mera en dalbygd och har endast här och der uppstigande bergkullar, samt stundom smärre bergsträckningar; det är dock uppfyllt af en mängd mossar och sumpiga ängar äfvensom temligt vidsträckta ljung- och sandhedar. Så utgöras till exempel de så kallade Alltorps och Ödeskölds moar af ljungbevexta, skoglösa sandhedar till omkring 2 1/2 mil längd i norr och söder, men vida mindre bredd. Östra gränsen för denna dalbygd bildas af Kroppefjell, som skiljer densamma från det ofvan nämnda slättlandet. I vester höjer landet sig alltmer emot gränsen af Bohuslän.

Provinsen betäckes helt och hållet af uråldriga bergarter. Den allmännaste är gneis, som någon gång blir granitartad, och hvori förekomma vidsträckta fremmande inlagringar af kvarts, grönsten, brunsten, m. m. Lager af urlerskiffer förekomma i Tisselskogs socken, mellan sjöarne Ånimmen och Laxsjön, på ön Henriksholm i Ånimmen, och flerstädes i bergstrakten, ända till vestra Ed. Lager af urkalk förekomma äfven på flera ställen i Tisselskogs, Ånimskogs och Hesselskogs socknar. - I Tisselskog förekomma i den så kallade Tusendalersbacken bäddar af kalcinerade musselskal, af enahanda art som vid Uddevalla, till 250 fots höjd öfver hafvet och således 50 fot högre än å sistnämnde ställe, samt till större afstånd från hafvet än dylika lager äro funna på något annat ställe i Sverige.

Dalsland är rikt på barrskogar. I bergstrakten förekommer äfven ofta löfskog och af ekar, som finnas flerestädes i landet, träffas de största och talrikaste omkring Rådane-fors. Jordmånen är i allmänhet ganska god. Ej blott på slättbygden, utan äfven flerestädes i bergstrakten, är lera rådande, ehuru sandjord der förekommer mera allmänt än på slätten. Sandhedarne i sydvestra delen äro naturligtvis ofruktbara.

Topografi

Berg. Bland enstaka berg och bergsryggar förtjenar blott anföras Kroppefjell. Dess höjd är obetydlig och kan på intet sätt gifva anspråk på namn af fjell; men det är i andra afseenden märkligt. Bergsryggen är isolerad och bildar till en del gränsen mellan Sundals och Walbo härad, samt emellan slättbygden och den bergiga dalbygden. Det har merändels branta sidor, klädd af en vacker vegetation, hvaribland äfven murgrön, som eljest för Dalsland är sällsynt; men dess platå är kal och nästan skoglös, af 2 å 3 kvadratmils areal. På flere ställen har man träffat jern-, koppar- och andra malmer, men ingenstädes i den massa, att man funnit löna mödan bearbeta dem.

SJÖAR. Provinsen äro ovanligt rik på sjöar, serdeles i bergstrakten. De fleste likna fjellsjöar med sin aflånga form och ringa bredd. Näst Wenern, provinsens östra gräns, intager Stora Lee första rummet. Denna sjö uppkommer i Norrige, och skiljer detta rike från Wermland, samt nedgår sedan i Dalsland ända till gränsen för dess bergsbygd, med en längd af nära 6 mil och högst 1/4 mils bredd. Sydligaste delen af sjön omgifves af ett vackert landskap. Lelången, som börjar i Wermland, och der har förening med förenämnde sjö, är utmärkt af en nästan lika stor längd, men ännu mindre bredd. - Vestra och Östra Silen äro äfven betydande sjöar af nästan samma form, dock bredare; de börja begge i Wermland Laxsjön är af mindre betydenhet än de föregående, men utmärkt för den serdeles vackra nejd, som omgifver densamma: en verklig alptract, som i sitt slag ej till skönhet öfverträffas vid någon annan sjö i Sverige. Ånimmen ligger i vestra delen af provinsen, nära Wenern, med den vackra ön Henriksholm; - m. fl.

STRÖMMAR finnas inga ens af någorlunda betydenhet. Långströmmen och Dalbergsån, hvilka begge utfalla i Wenern, äro de största, ehuru, ingendera uppnår mycket öfver en mils längd.

Historia

Dalsland, som egentligen heter Westgötadal, kallades fordom Markerna. Det var en bergstrakt, i forntide föga odlad, och har genom sitt läge emellan Wenern och fjellen, afsides från krigets stora stråkvägar emellan Sverige och Norrige, varit befriadt från många af de krigsäfventyr och olyckor, som hemsökt Wermland, Bohuslän och Westergötland. Sjelfva stranden vid Wenern synes först hafva blifvit odlad. Konung Birgers bröder, hertigarne Erik och Waldemar, anlade der, i början af 1300-talet, skansen Dalaborg eller Dalahus. Under oenigheten emellan konungasönerne, sände Birger åtta riddare med en betydlig styrka emot fästet. Mats Kettilmundsson, hertigarnes krigshöfding, tog dem dock tillfånga. Konungen utrustade då en styrka af 10,000 man: hertigarnes fogde försvarade sig dock tappert. Med en Norsk krigshär erbjödo desse Birger en slagtning; men några af de Svenske herrarne begynte medla fred, så att en förlikning slöts. Konung Håkan i Norrige, som någon tid derefter gjorde ett härjande infall i Westergötland, kom äfven för Dalaborg med 3,000 man. Här ledö Norrmännen ett nederlag,

som förmådde dem att öfver fjell och skog, skingrade, söka sig hem. Dalaborg utgjorde det enda fästet i det vilda landskapet. Under Erik af Pomern hade det blifvit anförtrödt åt Palne Jönsson, en fogde, som icke eftergaf de öfriga Danska fogdarne på den tiden i grymhet och förtryck. Engelbrekt uppdrog Peder Ulfsson att 1434 med Wermländingarne rycka emot Dalaborg. I tre dagar försvarade sig Dansken, men nödgades derefter anhålla om dagtingan och uppgifva slottet. Allmogen förstörde i grund hvad den, ansåg för ett röfvarnäste.

Under Gustaf II Adolfs Danska krig, hvarvid Danskarne snarare tycktes hafva för afsigt att härja än eröfra, blef äfven Dalsland af konung Christian IV:s folk öfversvämmadt och härjadt. Då Danskarne 1644 försökte att störa Sverige i utförandet af det stora kriget i Tyskland, ernade de äfven göra ett infall på Dal; men öfverstlöjtnant Lilje ryckte med någon styrka in i detta landskap och afhöll dem för den gången. Norrmännen inföllo då i Wermland, der öfverste Oxenstjerna måste draga sig tillbaka inemot Carlstad. Öfverste Wrangel erhöll order att från Göteborg, genom Dalsland, som emellertid besattes af Norrmännen, rycka in i Norrige och taga dem i ryggen samt förena sig med Oxenstjerna. Åtskilliga skärmytslingar föreföllo, isynnerhet i Frennefors socken, hvarigenom Norrmännen vunno sitt ändamål, att hindra Wrangels tåg. Norrmännen bibehöllo sig i Dalsland, dit äfven den från Wermland slutligen fördrifna styrkan drog sig. Vid fredsslutet i Brömsebro, som påskyndades genom Torstensons segrar i Jutland, icke blott återlemnades Dalsland åt Svenskarne, utan de erhöillo äfven flere provinser. Carl XI:s krigstheater var förnämligast Skåne, och de diversioner, som Norrmännen gjorde, voro förnämligast riktade mot Westergötland och Göteborg. Likväl blef äfven Dalsland under detta krig öfversvämmadt och härjadt af fienden. Carl XII inbröt i Norrige mot slutet af sin regering, då Danskarne anfallit honom. Det var först efter hjeltens död, som fienden vågade göra försök att angripa Wermland och Bohuslän. Deremot föreföllo i Dalsland inga bekanta krigsrörelser. Då Danskarne, under Gustaf III:s krig 1788 intagit Wenersborg, detacherades Danska generalen Stricker med 1,500 man till Åmål. Just som grefve Gustaf Mauritz Armfeldt från Wermland skulle anfälla honom och redan genom allmogen i Dalsland låtit rifva Köpmannebro, för att afskära honom förbindelsen med Wenersborg, ankommo kurirer med underrättelser om fredsslutet, hvarefter Danskarne aftågade utan vidare fiendtligheter. Gustaf IV Adolfs krig aflopp utan serskilda olyckor för Dalsland, ehuru farligt dess läge vid gränsen kunde synas. Då Norrige intogs 1814, skedde anfallet så hastigt och var så afgörande, att Norrmännen icke heller den gången hunno förflytta kriget inom Dalslands gräns. Under det landet sålunda varit, befriadt från krigets elände, hafva industri och odling tilltagit och landskapet utvecklats sina inre förhållanden till en temlig välmåga.

Fornlemningar

Efter Dalaborg, vid Dalbergsåns utlopp i Wenern, i Bolstads socken, synas ännu lemningar, efter hvilka man kan dömma om det fordna fästets vidsträckthet.

Någon annan forntida borg känner man icke i detta landskap.

Statistiska uppgifter

Dalsland lyder under Wenersborgs höfdingedöme, men i ecklesiastikt hänseende under Carlstads stift. Pastoraternas antal är 11 och socknarnes 46, af hvilka likväl trenne äro annexer till pastorater i Wermland. Hemmantalet utgör 987 mantal, af hvilka 207 äro

frälse, 61 krono och 719 skatte. Arealen beräknas till 834,581 tunneland. Invånarnes antal utgör 55,000.

Åmål är den enda stad, som finnes i landskapet. Den har omkring 1,300 invånare.

Åtskilliga bruk och manufakturverk hafva i provinsen blifvit anlagda.

Folklynne

Dalbönderna anses af den sädesrika Westgöslättens invånare med en viss stolthet, då de öfver den tillfrusna Wenern tillföra dem sina skogsprodukter och för dessa tillbyta sig säd. Men den kraftigare vext och det manligare väsen, som i allmänhet utmärka skogsbon, gifva dock Dalbönderna ett företräde. De äro öfverhufvud mindre förmögna, men ärligare. Aflägsna från större städer och de stora handelsvägarne, hafva de länge bibehållit forntida enkelhet i sina ärfda seder. Det är likväl fara värdt, att deras redliga folklynne lider af den nya smuggelväg som handeln med Norrige tagit öfver fjellen till Åmål.

(anno 1840)